

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi (OMAD), Cilt 7, Sayı 18, Temmuz 2020.

Journal of Ottoman Legacy Studies (JOLS), Volume 7, Issue 18, July 2020.

ISSN: 2148-5704

XVII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA TAMAN KAZASI

The District of Taman in the Second Half of 18th Century

İsmail BÜLBÜL, Mustafa IŞIK

Öz: Kuban Nehri'nin Azak Denizi ve Karadeniz'e döküldüğü yarımada Karadeniz'in en verimli bölgelerinden birisi olarak kabul edilebilir. Bu özelliğinden dolayı yarımada İlk Çağ'dan itibaren çeşitli milletlerin dikkatini çekmiştir. Taman'ın kuruluşu, bu milletlerden birisi olan Yunanlıların MÖ VI. yüzyılda bölgede giriştikleri koloni faaliyetleri neticesinde gerçekleşmiştir. Yunanlılardan sonra bölge sık sık el değiştirmiş, nihayet XV. yüzyılın sonunda yarımada Osmanlı Devleti'nin egemenliği altına girmiştir. Osmanlı Devleti, Taman'ı Kefe'ye bağlı bir kaza merkezi olarak teşkilatlandırmıştır. Osmanlı Devleti, XVI. yüzyılın sonlarında Rusların Kafkaslara yönelik yayılmacı siyaseti neticesinde nispeten istikrarsız bir bölge hâline gelen Taman Yarımadası'nda istikrarı sağlamak için bölgeye Kafkasların çeşitli bölgelerinde yaşayan bazı Çerkes topluluklarını ve XVII. yüzyılda Kalmukların baskısı neticesinde İtil Yurdu'ndan göç etmek zorunda kalan Nogayları iskân etmiştir. Bu iskân politikası ülke sınırlarının güvenliğini sağlamaya ve bölgedeki başta tarım olmak üzere hayvancılık ve balıkçılık gibi ekonomik faaliyetleri geliştirmeye yöneliktir. Bu çalışmada Taman'ın XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki idari ve demografik yapısı ile başta tarım olmak üzere üretime dayalı ekonomik faaliyetlerine değinilmiştir. Türkçe literatürde Taman'ı konu alan bir monografi bulunmadığından yapılan çalışma önem arz etmektedir. Taman'ın demografik yapısını ve Taman'daki üretime dayalı ekonomik faaliyetleri ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmanın temelini Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki belge ve defterler ile bölge hakkında bilgi veren kronikler ve seyahatnameler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Taman, Osmanlı Devleti, Nogaylar, Çerkesler, ekonomi

Abstract: The peninsula, where the Kuban River flows into the Sea of Azov and the Black Sea, can be considered one of the most productive regions of the Black Sea. Due to this feature, the peninsula has attracted the attention of various nations since ancient times. The foundation of Taman was realized as a result of the colonial activities of Greeks, one of these nations, in the region in the 6th century B.C. After the Greeks, the region changed hands frequently, and finally the peninsula came under the sovereignty of the Ottoman State at the end of the 15th century. The Ottoman State organized Taman as a district center affiliated to Kefe. In order to stabilize the Taman Peninsula, which became a relatively unstable region as a result of the Russian expansionist policy towards the Caucasus in the late 16th century, the Ottoman State resettled some Circassian communities living in various parts of the Caucasus in the 17th century and the Noghais who had to migrate from İtil as a result of the pressure of the Kalmyuks in the 17th century. This settlement policy was aimed at ensuring the security of the country's borders and developing economic activities such as agriculture, animal husbandry and fisheries in the region. In this study, the administrative and demographic structure of Taman in the second half of the 17th century and its economic activities based on production, especially agriculture, were mentioned. Since there is no monograph on Taman in the Turkish literature, the study is quite important. The main source of this study, which aims to reveal the demographic structure of Taman and the economic activities based on production in Taman, is the documents and notebooks in the Ottoman Archives of the Prime Ministry, and chronicles and travel books providing information about the region.

Keywords: Taman, Ottoman State, Noghais, Circassians, economy

Giriş

Karadeniz'in kuzeyi tarımsal üretim ve hayvancılık için son derece verimli arazilere sahiptir. Bölgenin bu özelliğini fark eden Yunanlılar, Karadeniz sahil şeridinde koloniler kurarak bölgeyi Akdeniz dünyasının bir parçası hâline getirmişlerdir.¹ Diğer taraftan

¹ Ahmet Ardel, "Karadeniz", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1977, s. 235.

Karadeniz'in kuzeyi, Doğu Avrupa'nın Dinyeper, Ten, İtil gibi nehirlerini takiben Rusya içlerinden Baltık Denizi'ne ulaşan ticaret yolları aracılığıyla İskandinavya ve Avrupa ile sıkı ticari ağlara sahip olmuştur.²

Bu çalışmada, Karadeniz bölgesinde yer alan Taman'ın kuruluşundan Osmanlı Devleti'nin egemenliğine kadar olan süreçte ticari açıdan önemine değinilerek Osmanlı idari taksimatındaki yeri, demografik yapısı ve kazadaki üretim ele alınmıştır. Türkçe literatürde Taman'a dair bir monografi mevcut değildir.

Çalışmanın temelini Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı,³ Bâb-ı Defteri, Başmuhasebe Kalemî Defterleri kataloğundaki D.BŞM.d. 00433 numaralı defter ile Bâb-ı Âsafî, Defterhâne-i Âmire Defterleri kataloğundaki A.DFE.d. 151 numaralı defterdeki veriler oluşturmaktadır. Her iki defter de Hicrî 1093 (Miladi 1682) yılına aittir. 151 numaralı defterde Taman'daki tarıma elverişli mîrî toprakların kimlere ne kadar tahsis edildiği ve kalan toprakların miktarı hakkında kayıtlar mevcuttur. 433 numaralı defterde ise Taman Kazası'nın idari yapısına göre hangi idari birimde kaç vergi mükellefinin bulunduğu ve devlet adına, özellikle hububat üretiminden ne kadar öşür alındığı kayıtlıdır. Çalışmada bu defterlerin dışında Devlet Arşivleri Başkanlığı'ndaki çeşitli fonlarda yer alan Taman ile ilgili belge ve defterlere de müracaat edilmiştir. Taman'ın XVII. yüzyıldaki idari ve demografik yapısının ortaya konulması ve Taman'daki üretim faaliyetlerinin tespiti çalışmanın ana hedeflerini oluşturmaktadır.

1. Kuruluşundan Osmanlı Devleti Hâkimiyetine Kadar Taman'ın Tarihçesi

Taman, batıda Kerç Boğazı, güneyde Karadeniz ve kuzeyde Azak Denizi ile çevrili Taman Yarımadası üzerinde, kaynağını Elbruz Dağı'ndan alan Kuban Nehri'nin Azak Denizi'ne döküldüğü yerde MÖ 540 yılında İyonyalılar tarafından kurulmuş bir liman kentidir (Bkz. Ek 1). İyonyalılar çağında kent Phanagoras adıyla anılmıştır. Phanagoras, tahıl ihracatıyla kısa sürede bölgenin en önemli ticaret merkezlerinden birisi hâline gelmiştir.⁴ MÖ I. yüzyıla tarihlendirilen arkeolojik buluntular kent ekonomisinde tahılın yanı sıra balıkçılık ve çömlek imalatının da önemli bir yere sahip olduğunu ortaya koymuştur.⁵

Phanagoras, MS III. yüzyılın ikinci yarısında Gotların, IV. yüzyılda Hunların ve VII. yüzyılda ise Hazarların egemenliği altına girmiştir.⁶ Hazarlar döneminde Phanagoras adı yerini Tmutarakan'a⁷ bırakmıştır. Hazarların en önemli şehirleri arasında sayılan Tmutarakan 940'larda Slavların saldırılarına maruz kalmış ve 968'de de Slavların eline geçmiştir.⁸

² Yücel Öztürk, "XIII. Ve XVII. Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 97, Eskişehir 1995, s. 114.

³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin ismi 16.07.2018 tarih ve 30480 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 11 numaralı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, Devlet Arşivleri Başkanlığı olarak değiştirilmiştir. İlgili arşivdeki defterlerin katalog ve tasniflerinin değiştirilmemesi ve eski hâliyle kullanılmasından dolayı biz de çalışmamızda defterlerin mevcut katalog ve tasniflerini kullanmayı uygun bulduk.

⁴ V. Minorsky, "Kuban", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1977, s. 927; *Dictionary of Greek and Roman Geography*, Vol. II, ed. William Smith, London 1872, s. 587; Michail J. Treister-Yuri G. Vinogradov, "Archaeology on the Northern Coast of the Black Sea", *American Journal of Archaeology*, Vol 97, No 3, s. 556; Arif Müfid Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 2014, s. 178; Thomas S. Noonan, "The Grain Trade of the Northern Black Sea in Antiquity", *The American Journal of Philology*, Vol. 94, No. 3, s. 235-236.

⁵ M. J. Treister-Y. G. Vinogradov, agm., s. 558

⁶ Alexander Alexandrovich Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, Massachusetts 1936, s. 3; Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara 1996, s. 68; Yücel Öztürk, *Osmanlı Hâkimiyetinde Kele 1475-1600*, Ankara 2000, s. 13-14.

⁷ V. Smirnov'un Tmutarakan adının kökenini Yunanca Tamatarha kelimesi ile izah etmesine karşılık M.İ. Artamonov ve Akdes Nimet Kurat, bu ismin Hazarca "tumin-tarhan"dan geldiğini ileri sürmüşlerdir. (M.İ. Artamonov, *Hazarlar*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2008, s. 552, dipnot 16; s. Akdes Nimet Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937, s. 91, dipnot 1.

⁸ Akdes Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992, s. 31, 42-43; M.İ. Artamonov, age., s. 21; Osman Karatay, "Hazarlar", *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, ed. Osman Karatay-Serkan Acar, İstanbul 2013, s. 380-381.

Tmutarakan'daki Slav idaresi, kentin hâkimi olan Oleg Svyatoslaviç'in destekçileriyle birlikte 1094'te Tmutarakan'ı terk etmesiyle son bulmuştur. Oleg, Tmutarakan'dan ayrılırken Tmutarakan'ı Bizans imparatoru I. Aleksios Komnenos'a bizzat teslim etmiştir.⁹

Tmutarakan'ın Bizans için ayrı bir öneme sahip olduğu 1169'da imzalanan ve 1192'de yinelenen Bizans-Ceneviz antlaşmasından anlaşılmaktadır. Bu antlaşma Ceneviz'e Karadeniz'de serbest ticaret yapma hakkını kazandırırken Tmutarakan Cenevizlilere tanınan bu ayrıcalıktan muaf tutulmuştur. Bizans'ın almış olduğu tedbir Cenevizlilerin Tmutarakan üzerindeki nüfuzunu kırmaya yöneliktir. Bu nüfuzun en önemli göstergesi ise Tmutarakan'ın 1100'lü yıllardan itibaren Matrega adıyla anılmasıdır ki bu isim kente Cenevizliler tarafından verilmiştir.¹⁰

Matrega'yı Cenevizliler için cazibe merkezi hâline getiren en önemli sebeplerden birisi kuşkusuz Matrega'nın dikkate değer ölçüde tahıl ve balık ihraç eden bir kent olmasıdır. Orta Çağ Arap coğrafyacılarından İdrisî, Matrega hakkında vermiş olduğu bilgilerle kentin bu özelliğine vurgu yapmaktadır. İdrisî'ye göre Matrega “büyük, mamur, sahası ve arazisi geniş, köyleri ve ziraat sahaları çok geniş bir alana yayılmış” bir şehirdir ve yakınlarında bulunan Bünşka adasında balıkçılık yapılmaktadır.¹¹ 1253'te Matrega'dan geçen Avrupalı seyyah Rubrucklu William ise Konstantinapolu tacirlerin kurutulmuş balık almak için düzenli olarak Matrega'ya geldiklerinden bahsetmektedir.¹² Bizans'ın 1169 antlaşması ile Cenevizlileri mahrum bırakmak istedikleri Matrega'nın en başta gelen ticari ürünleri bunlardan ibarettir. Cenevizliler Matrega'nın ürünlerinden istifade edebilmek için uzun bir süre beklemek zorunda kaldılar. Nihayet 1204'te Bizans'ın Karadeniz'deki “siyasi ve iktisadi denetimi çöktü” ve Bizans 1261'te imzalanan bir antlaşma ile Cenevizlilere Karadeniz'de serbest ticaret yapmalarına izin verdi. Kısa bir süre sonra bölgenin yeni siyasi gücü Altın Orda Devleti oldu. Cenevizliler Bizans döneminde elde ettikleri imtiyazları Altın Orda hanlarına onaylatmayı başardılar.¹³

Altın Orda Devleti'nin sınırları içerisinde bir Ceneviz kolonisi olarak varlığını sürdüren Matrega Timur'un 1391 ve 1395 yıllarında Altın Orda Devleti üzerine gerçekleştirdiği seferlerde ağır bir darbe aldı. Ancak Timur'un seferleri Altın Orda'yı çökertmeye yönelikti ve bu durum Altın Orda Devleti'nin Karadeniz'in kıyı şeridindeki egemenliğinin sarsılmasına, Cenevizlilerin ise güç kazanmasına yol açtı.¹⁴ 1419'da Cenevizli bir Yahudi olan Simone de Guizolfi, Matrega'nın soylu ailelerinden gelen bir prensesle evlenerek Matrega'nın yönetimini ele geçirdi.¹⁵ Bununla birlikte, Guizolfiler, Altın Orda Devleti'nin Karadeniz bölgesindeki mirasçısı olarak ortaya çıkan Kırım Hanlığı'na tabi oldular. Nitekim Kırım hanı I. Hacı Giray 1453'te II. Mehmed'e gönderdiği bir mektupta Taman'ı -ki bu kelime muhtemelen Tmutarakan'dan mülhemdir ve Matrega'nın yerini almıştır- hâkimiyet sahası içerisinde göstermiştir.¹⁶ Guizolfiler'in Taman'daki egemenlikleri Osmanlı Devleti'nin Kırım Hanlığı'nı tabiiyeti altına aldıktan sonra, 1482'de Taman'ı ele geçirmeleri ile sona erdi. Bundan sonra Taman'da Osmanlı hâkimiyeti başladı.¹⁷

⁹ L. N. Gumilev, *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2006, s. 373.

¹⁰ A.A. Vasiliev, *age.*, s. 101, 151.

¹¹ İdrisî, “Nüzhet el-müşâk fî ihtirâk el-âfâk”, *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, hzl. Ramazan Çeçen, Ankara 2001, s. 119, 121.

¹² William of Rubruck, *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World 1253-55*, ed. William Woodville Rockhill, London 1900, s. 45.

¹³ Sadık Müfit Bilge, *Osmanlı Çağı'nda Kafkasya 1454-1829*, İstanbul 2012, s. 55.

¹⁴ Y. Öztürk, “Osmanlı Hâkimiyetinde...”, s. 16-17.

¹⁵ Richard Loewe, *Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere*, Halle 1896, s. 42.

¹⁶ Yücel Öztürk, “Kırım Hanlığı”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, ed. Osman Karatay-Serkan Acar, İstanbul 2013, s. 633.

¹⁷ R. Loewe, *age.*, s. 42-43.

2. Taman'ın İdari ve Demografik Yapısı

Osmanlı idari taksimatına göre XVI. yüzyılın başlarında Taman Kefe Sancağı'na bağlı bir kazadır.¹⁸ 1542-43 tarihli 214 Numaralı Tapu Tahrir Defteri'ne göre Taman Kazası, Taman merkez, Taman Kalesi, Temrük Kalesi, Tatarguşeli köyü, Adahun köyü, Adahun Kalesi ve Sefercik köyü olmak üzere 7 idari birimden oluşmaktadır.¹⁹ Taman'daki yerleşim yerlerinin bu 7 idari birimden daha fazla olduğu bir gerçektir. Nitekim 1539'da Taman'ın idaresinden sorumlu olan Jane Çerkes Beyi Kansavuk'un askeri kuvveti 15.000 kişiyi bulmaktaydı ki sadece bu sayı bile 7 idari birimden daha fazla yerleşim yeri olabileceğini kanıtlamak için yeterlidir.²⁰

XVI. yüzyılda Taman'da ve Taman'a bağlı yerlerde Çerkesler çoğunluğu oluşturmaktaydı.²¹ Ancak XVI. yüzyılın sonlarına doğru Ten ve Terek Kazaklarının Taman üzerine gerçekleştirdiği saldırılar Taman'daki Çerkes nüfusunun azalmasına yol açmıştır.²² Çerkeslerden boşalan sahalara ise Kalmukların XVII. yüzyılda İtil Boyu'ndaki baskılarına dayanamayıp İtil Boyu'ndan batıya göç eden Nogaylar doldurmaya başlamıştır.²³ Bu bağlamda sadece 1670 yılında Kuban Bölgesine göç eden Nogayların sayısının 15.000 civarında olduğunu belirtmek gerekir.²⁴ Bu Nogay göçleri ile birlikte Taman'ın demografik yapısı da büyük ölçüde değişmiştir. 151 numaralı defterde Çerkes köylerinin ayrıca belirtilmesi, 433 numaralı defterde ise İşbolay Nogay, Tavlu Nogay, Pulbuldı Nogay, Namazay Nogay gibi kavmi aidiyeti gösteren kişi isimleri ile Dede Nogay gibi Nogay yerleşimlerine işaret eden yer adlarının mevcudiyeti bu değişikliğin delilleri olarak kabul edilebilir. Fakat söz konusu defterlerde iskân edilen Nogayların sayısına ilişkin bilgilere yer verilmemesi ve 1682'de Anapa civarında gerçekleştirilen iskân hareketinde olduğu gibi²⁵ Nogaylar dışında Çerkeslerin de bölgede iskân edilmesi demografik yapıda meydana gelen değişimin niteliğini tam olarak tespit etmeyi imkânsız hâle getirmektedir.

Nogaylar Taman'a geldiklerinde göçer evli idiler. Ancak Osmanlı Devleti, XVII. yüzyılda İran ve Avusturya ile uzun süren savaşlara bağlı olarak ortaya çıkan tahıl ihtiyacını karşılamak ve Rusların Kazaklar ve Kalmuklar aracılığı ile Kafkaslara yönelik genişlemesini engelleyebilmek için Taman'daki yerleşik nüfusu arttırmak amacıyla "*in'âm-ı pâdişâhî*" olarak toprak tevcih edince Nogaylar da yerleşik hayata geçmeye başlamışlardır. 1714 yılında Taman'dan geçen Avrupalı seyyah Aubry De La Motraye'nin Taman'daki Nogaylara dair şu tespitleri Nogayların yerleşik hayata geçişlerine ilişkin önemli ipuçları vermektedir:

¹⁸ Y. Öztürk, "Osmanlı Hâkimiyetinde...", s. 109-110.

¹⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu Tahrir Defterleri, No: 214, Tarih: 939 (1542-1543), s. 207-209. Taman'daki yerleşim yerlerinin kayıt altına alınmaması Osmanlı Devleti'nin "*uç bölgelerin hassasiyetini ve nüfusun taşıdığı özellikleri dikkate alarak uygulamış olduğu istimalet politikası*" ile ilgilidir. Taman ve civarı Çerkeslerin yoğun olarak yaşadığı bir bölgedir. Osmanlı Devleti, Rus yayılmacılığına karşı sınırlarını muhafaza etmek amacıyla Çerkeslerden yararlanma yoluna gitmiş ve onlara vergi muafiyeti tanımıştır. Buna ilaveten bazı Çerkes grupları ve XVI. yüzyılın sonlarına doğru bölgeye göç eden Nogaylar gibi göçebe ve yarı göçebe unsurların vergilendirilmesinde yaşanan sıkıntılar ve bu unsurların aşiret-oba şeklinde yapılanmaları yerleşim yerlerinin de tespit edildiği tahririn yapılmasında, bir başka ifadeyle vergi mükellefi nüfusun kayıt altına alınmasında, ciddi bir sorun teşkil etmiştir. (Y. Öztürk, "Osmanlı Hâkimiyetinde...", s. 78, 124, 283-284.)

²⁰ Remmal Hoca, *Târih-i Sâhib Giray Hân*, hzl. Özalp Gökbilgin, Ankara 1973, s. 38; Y. Öztürk, "Osmanlı Hâkimiyetinde...", s. 63.

²¹ Aşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, C. III, hzl. Mahmut Ak, Ankara 2007, s. 1020; Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Mühimme Defterleri (MD)*, No: 10, Hüküm 83, Tarih: 979 (1571-1572); BOA, MD, No: 14, Hüküm 1166, Tarih: 30 Muharrem 979 (24 Haziran 1571); BOA, MD, No: 67, Hüküm 142, Tarih: 999 (1590-1591).

²² BOA, MD, No: 71, Hüküm 205, Tarih: 1001 (1592-1593); BOA, MD, No: 71, Hüküm 541, Tarih: 1001 (1592-1593).

²³ Mehmet Alpargu, *Nogaylar*, İstanbul 2007, s.104, 106-110; Oktay Berber, "Kafkasya'da Moğol Kökenli Bir Halk: Kalmuklar", *Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı)*, S. 71, C. II, s. 368-369.

²⁴ M. Alpargu, *age.*, s.112.

²⁵ 1682'de Anapa yakınlarında elli yılı aşkın bir süredir terk edilmiş hâlde olan 7 Çerkes köyüne 371 hane Jane Çerkesi iskân olunmuştur. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İbnülemin Dâhiliye*, No: 21/1969, Tarih: Zilhicce 1122 (Şubat 1711); Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Cevdet Dâhiliye*, No: 194/9704, Tarih: Recep 1063 (Haziran 1653).

“(Nogaylar) Kırım Tatarlarından pek çok alışkanlık edinmişlerdir; buğday ekiyorlar, kimyon ekiyorlar ve diğer tahılları yetiştiriyorlar.”²⁶

Osmanlı Devleti’nin Taman’da gerçekleştirdiği toprak tevcihi ile birlikte Taman’ın tahriri de yapılmıştır. Bu tahrir 1682 tarihini taşıyıp hazırlanmış olan defter 433 numara ile Devlet Arşivleri Başkanlığı-Bâb-ı Defteri-Başmuhasebe Kalemi Defterleri fonunda yer almaktadır. 433 numaralı deftere göre Taman’ın idari ve demografik yapısı hakkındaki çıkarımlar aşağıda Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Taman’ın İdari ve Demografik Yapısı²⁷

İdari Ünite		Vergi Mükellefi Sayısı
Kazâ-i Taman	Mahalle-i Memiş	17
	Mahalle-i Kayseriyye	14
	Mahalle-i Şomnuka	20
	Mahalle-i Akminare	24
	Mahalle-i Tatar	11
	Mahalle-i Tekke	21
	Mahalle-i Monla	4
	Mahalle-i Kapuönü	5
	Ara Toplam	116
Kurrâ-i Taman	Karye-i Acıkaçkay	21
	Karye-i Suvaki	37
	Karye-i Soğucak ²⁸	113
	Karye-i Hış	13
	Karye-i Dede Nogay	44
	Karye-i Adahun ²⁹	69
	Karye-i Vable-i Sagır	23
	Karye-i Vable-i Kebir	35
	Ara Toplam	355
Kale	Kal’a-i Kızıлтаş	29
Kışlaklar	Kışlakhâ-i Taman	407
	Genel Toplam	907

Tablo 1’deki verilerden hareketle 1682’de reayanın Taman şehir merkezi, Kızıлтаş Kalesi ve Taman kırsalı olmak üzere üç farklı kategoride kaydedildiği söylenebilir. Defterde her ne kadar Kazâ-i Taman kısmında “*nefs*” tabiri kaydedilmemişse de burada Kazâ-i Taman başlığı altında 8 adet mahallenin kaydedilmesinden dolayı bu tabirin Taman’ın şehir merkezini ifade ettiği açıktır.

Tablo 1’den anlaşılabacağı üzere Taman’ın şehir merkezi 8 mahalleden oluşmakla birlikte bu mahallelerde toplam 116 vergi mükellefi reaya kayıt altına alınmıştır. En fazla vergi mükellefi bulunan mahalle 24 kişi ile Akminare iken en az vergi mükellefine sahip olan mahalle ise Monla’dır (Molla). Mahalle isimlerinden yola çıkıldığında Taman’da 1 adet Tatar mahallesinin bulunduğu görülmektedir. Taman’da Mahalle-i Kayseriyye isminde bir mahallenin bulunması da dikkat çekicidir. Ancak bu mahallenin isminin Anadolu’dan özellikle Kayseri civarından gidenler ile mi yoksa *kayzer-kaiser* tabiriyle mi bağlantılı olduğu tespit edilememiştir.

²⁶ Aubry De La Motraye, *Aubry De La Motraye’s Travels through Europe, Asia and into Part of Africa: with Proper Cutts and Maps*, Vol. II, London 1723, s. 41.

²⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Kalemi Defterleri*, No: 433, Tarih: 17 Ramazan 1093 (19 Eylül 1682).

²⁸ Soğucak köyünün toplam 113 olan vergi mükelleflerinin 42’si Soğucak köyünde, 33’ü köye tâbi Nago Mahallesinde, 21’i Tatakov Mahallesinde ve 17’si ise Salıkan Mahallesinde kayıt altına alınmışlardır.

²⁹ Adahun köyünün toplam 69 olan vergi mükelleflerinin 25’i Tatim Mahallesinde, 24’ü Pişkov Mahallesinde ve 20’si de Tishe Mahallesinde kayıt altına alınmışlardır.

2. kategoriye oluşturan Kızılaş Kalesi'nde 29 vergi mükellefi kaydedilmiştir. Bu vergi mükelleflerinin içerisinde Kızılaş Kalesi'ndeki askeri garnizonda görev yaparken çift tutup ziraatla uğraşan asker de bulunmaktadır. Taman'ın kırsal kesimine bakıldığında 1682 yılında Taman'a bağlı 8 köy ve 38 adet kışlağın bulunduğu görülmektedir. Köy ve kışlaklardan oluşan kırsal kesimdeki vergi mükellefi sayısının toplamı 762'dir. Bu sayının 407'si kışlaklara, 355'i de köylere aittir. Bu köyler içerisinde 4 mahallesi ve 113 vergi mükellefi olan Soğucak köyü ile 3 mahallesi ve 69 vergi mükellefi olan Adahun köyleri Taman'daki en büyük kırsal idari birimlerdir. En az vergi mükellefi reaya ise Hış köyünde 13 kişi olarak kayıtlara geçmiştir. Kışlaklar arasında en fazla vergi mükellefine sahip olup ön plana çıkanlar sırasıyla 35 kişi ile Derviş Kışlağı, 28 kişi ile Adahun Kışlağı ve 25 kişi ile Ali Bek Ramazan Bekoğlu Kışlağı'dır. Diğer kışlakların vergi mükellefi sayılarının yoğunluğu 1 ila 20 kişi arasındadır. Yine 433 numaralı defterde yer alan “*vakf-ı kışlak-ı Tovarık Bek Galvide?*” şeklindeki kayıttan kışlaklar arasında bir vakıf kışlağının bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna ilaveten bir kışlak da Kırım Hanı IV. Mehmed Giray Han'ın üçüncü oğlu Canbek Giray Sultan'ın³⁰ tasarrufundadır. Kızılaş Kalesi'ndeki vergi mükelleflerinin şehirli zümreye dâhil edilerek Taman'ın şehir ve kırsal kesimindeki vergi mükellefleri kıyaslandığında 907 olan vergi mükellefinin 145'inin şehirli, 762'sinin ise kırsal kesimdeki kişilerden oluştuğu görülmektedir. Bu bağlamda Taman'ın vergi mükelleflerinin %16'sı şehirli reaya iken %84'ü ise kırsaldaki reayadan müteşekkildir.

3. Taman'da Üretim Faaliyetleri

3.1. Tarımsal Üretim

Osmanlı Devleti'nde fetih yoluyla ele geçirilen ve hububat ekimi yapılan topraklar mîrî arazi olarak değerlendirilmektedir. Mülkiyeti devlete ait olan mîrî araziler belirli şartlar dâhilinde reaya tarafından kullanılmaktadır.³¹ Osmanlı Devleti mîrî araziye işletmesi için reayaya verirken çift-hane olarak adlandırılan sistemi uygulamaktaydı. Çift-hane sisteminde bir çift öküzün işleyebileceği miktardaki toprak temel ölçüt olarak kabul edilmektedir. Bu toprağın miktarı ise toprağın verim durumuna göre âlâ yerde 60-80, evsat yerde 80-100 ve ednâ yerde 100-150 dönüm³² arası olarak değişmektedir. Çift-hane sisteminin diğer unsuru olan hane ile de toprağı işleyecek olan köylü ailesi kastedilmektedir. Bu bakımdan Osmanlı Devleti'nde mîrî arazilerin işletilmesi çift-hane sistemi aracılığıyla insan ve hayvan gücünün birleşimine bağlıdır.³³ Taman'da da çift-hane sistemi uygulanmıştır. Ancak Taman'daki toprak tevcihinin kaydedildiği 151 numaralı defterde “*çift*” yerine daha çok Altın Orda Devleti'nde çiftçi için kullanılan “*sapan / saban*”³⁴ tabirinin kullanıldığı görülmüştür. Deftere göre her bir sapan / saban 50 dönümden oluşmaktadır ve bu arazi de reayaya “*inâm-ı pâdişâhî*” olarak verilmiştir. Bu bağlamda toplam 238.230 dönümlük devlet arazisinin 129.600 dönümü her haneye 50'şer dönüm olmak üzere 2592 sapan / saban olarak reayaya dağıtılmış, 61.050 dönümü devlet için zemin vergisi alındıktan sonra kişilere havale edilmiş, 47.580 dönümü ise boşta kalmış veya bazı şahıslarca dağıtılmayan arazilerin bir kısmına zorla el konulmuştur. Reayaya dağıtılan ve havale edilen arazilerin Taman'daki toplam 238.230 dönümlük ekilebilir arazi içerisinde %80'lik bir orana sahip olduğu göz önüne alındığında Osmanlı Devleti'nin Taman'da gerçekleştirdiği toprak reformunun boyutu ortaya çıkmaktadır.³⁵

³⁰ Halim Giray, *Gülbün-ü Hânân*, hzl. Alper Başer-Alper Günaydın, İstanbul 2013, s. 62; Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 7, hzl. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, İstanbul 2003, s. 284.

³¹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, C. I-II, İstanbul 2010, s. 362; Halil Cin, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara 1978, s.67-69.

³² Bir dönüm eni ve boyu 40 adımdan oluşan toprak parçasını ifade etmektedir. Bkz. Ömer Lütfi Barkan, “Çiftlik”, *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul 1977, s. 392.

³³ Halil İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *V.Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri*, Ankara 1990, s. 6; Ö. L. Barkan, “Çiftlik”, s. 392.

³⁴ A. Melek Özyetgin-İlyas Kemaloğlu, *Altın Orda Hanlığına Ait Resmî Yazışmalar*, Ankara 2017, s. 51.

³⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Âmire Defterleri (A.DFE.d)*, No: 151, Tarih: 1093 (1682), s. 29.

Tarımsal üretim için üretim aracı olan toprak + hayvan gücü + insan gücünün bileşimi ne kadar önemliyse elde edilen üründen alınan vergi türü ve vergi miktarı da o kadar önemlidir. Osmanlı Devleti'nde tarımsal üretim kapsamında alınan vergilerin başında ise öşür gelmektedir. Bir şer'i vergi olan öşrün kelime anlamı “*onda bir*”dir. Şeriata göre zekât ile öşür arasında kesin bir farkın olmamasından dolayı öşür İslam devletlerinde önceleri sadaka ve zekâtın yerine de kullanılmıştır.³⁶ Ancak öşür terimi zamanla mahiyet değiştirerek sadaka ve zekât gibi dinî vecibelerden ayrılmış ve artık vergi statüsüne girmiştir. Osmanlı Devleti'nde uygulanan öşrün mahiyetini hem Ömer Lütfi Barkan hem de Mustafa Akdağ, reayanın toprağın irsî ve daimî kiracısı olarak yaptığı üretimden toprakların kirası için devlete verdiği hisse ile açıklamaktadır.³⁷ Öşür vergisinin oranı İslam'a göre 1/10 oranında olsa da İslam fakihlerinin fetvalarıyla bu vergi toprağın durumuna göre 1/8 hatta daha verimli yerlerde 1/5 oranında tahsil edilmiştir.³⁸ Taman'da tahsil edilen öşrün 30 Mart 1714 tarihli bir belgede geçen “*Taman adası'nın âşâr-ı şer'iyyesi elli seneden beri maktûan mezbûrun iltizamına dâhil ve nâzırlar tarafından zabt ve tâ'sîr (onda birini alma) olunagelmiş...*” şeklindeki ifadelerden 1/10 oranında olduğu anlaşılmaktadır.³⁹

Taman'daki öşür vergisinin oranı 1/10 olduğuna göre üretilen ürünlerden alınan yıllık vergi miktarı devlet adına toplanan tahmini hububat miktarını göstermektedir. Bu miktarın 10 ile çarpılmasıyla da Taman'daki yıllık tahmini hububat üretimi ortaya çıkmaktadır. Hububat türlerinden alınan öşür miktarları tespit edilirken konunun daha iyi anlaşılabilmesi için ilgili defterde kile ve vukiyye olarak kaydedilen dönemin hububat hacim ölçüleri yerine günümüz ağırlık ölçülerindeki karşılıkları verilmiştir. Bu bağlamda 1 Kefevî kilesi yaklaşık 51,312 kg, 1 vukiyye ise 1,28 kg olarak baz alınmıştır.⁴⁰ 433 Numaralı defterden hareketle Taman'daki hububat üretimi mukabilinde alınan öşür miktarları ve ürün çeşitleri aşağıda Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Taman'daki Hububat Çeşitleri ve 1682 Yılında Alınan Öşür Miktarı

	Gendüm	Arpa	Çavdar	Yulaf	Erzen	Ariş	Aşık	Kunakay
Kazâ-i Taman	46.856,1	5415,3	1949,4	1542,2	256,5	522,6	-	-
Kışlakhâ-i Taman	469.334	104.039,6	93.475	50.427,9	47.093,4	8855	3591	2052
Kalâ-i Kızıldaş	22.828,5	3975,7	-	3591	641,2	11.927,2	-	-
Kurrâ-i Taman	370.616,8	172.393,6	-	131.456,2	39.988,3	108.582,8	53.993,2	-
Toplam	909.635,4	285.824,2	95.424,4	187.017,3	87.979,4	129.887,6	57.584,2	2052
	Kg	Kg	Kg	Kg	Kg	Kg	Kg	Kg

Yukarıda Tablo 2'de görüldüğü üzere 1682 yılında Taman ve tevâbisinden alınan öşürler idari taksimat esas alınarak Taman Kazası, Taman'ın Kışlakları, Kızıldaş Kalesi ve Taman'ın Köyleri olmak üzere dört farklı bölgeye ayrılmak suretiyle tahsil edilmiştir. Buna göre tüm hububatlar doğal olarak en fazla üretim ve vergilendirme kırsal ekonominin hâkim olduğu köylerde ve kışlaklarda gerçekleşmiştir. Şehir merkezini ifade eden ve deftere *Kaza-i Taman* şeklinde kaydedilen üretim ve vergilendirme biriminde esasen kırsalın çok altında da olsa birçok hububat türünün yetiştirildiği ve vergilendirildiği anlaşılmaktadır. Bunlara ilaveten

³⁶ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Öşür veya Âşâr”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul 1964, s.485; M. Akdağ, *age.*, s. 362; Coşkun Üçok, “Osmanlı Devleti Teşkilâtında Tımarlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 1, Ankara 1944, ss.77-79.

³⁷ Ö. L. Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda...”, s.485; M. Akdağ, *age.*, s. 362.

³⁸ Yılmaz Kurt, “Osmanlı Toprak Yönetimi”, *Osmanlı*, C. III, Ankara 1999, s. 59.

³⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Cevdet Maliye*, No: 535/21979, Tarih: 14 Rebiülevvel 1126 (30 Mart 1714).

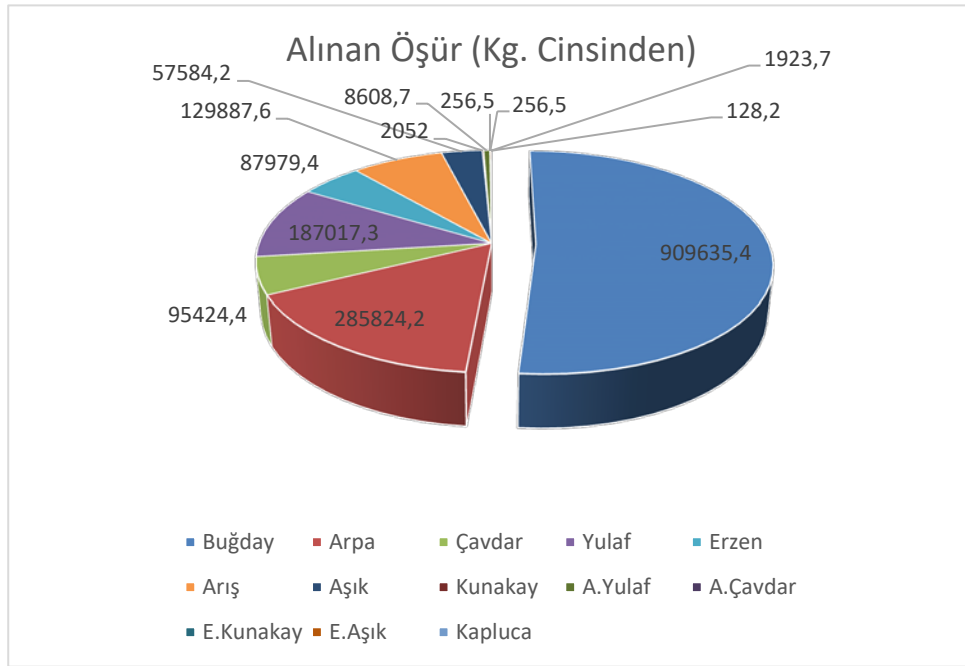
⁴⁰ Y. Öztürk, “Osmanlı Hâkimiyetinde...”, s. 323-327.

Kızıltaş Kalesi'nde de askeri bölge olarak değerlendirilmesine rağmen önemli ölçüde üretim ve vergilendirmenin yapıldığı görülmektedir.

Taman ve tevâbisinde yetiştirilen ve vergilendirilen tahıl türlerine bakıldığında buğday, arpa, çavdar, yulaf ve darının başı çektiği görülmektedir. Bu ürünleri arış,⁴¹ aşık⁴² ve kunakay⁴³ tahılları takip etmektedir. Bunların dışında Taman'da az miktarda da kablı / kablucu⁴⁴ ziraatı yapılmaktadır. Bu katışıksız tahılların yanı sıra arpa ile yulafın, arpa ile çavdarın, erzen ile kunakayın ve erzen ile aşkın karıştırılması suretiyle elde edilen katışık tahıl türleri de bulunmaktadır. Peter Simon Pallas'ın Tatarların buğday ile arış karışımı tahılı tükettiklerinden bahsetmesinden hareketle karışık tahılların günlük tüketime yönelik yetiştirildiği düşünülebilir.⁴⁵

Tablo 2'deki verilere göre Taman ve tevâbisinde en fazla öşür 909.635,4 kg ile buğday üretiminden alınmıştır. Buğdayı 285.824,2 kg ile arpa, 187.017,3 kg ile yulaf, 129.887,6 kg ile arış, 95.424,4 kg ile çavdar, 87.979,4 kg ile erzen, 57.584,2 kg ile aşık ve 2052 kg ile kunakay takip etmektedir. Saf hububatlardan başka 8608,7 kg arpa-yulaf, 1923,7 kg erzen-aşık, 256,5 kg arpa-çavdar, 256,5 kg erzen-kunakay, ve 128,2 kg kabla-kaplucu üretiminden öşür alınmıştır. Farklı hububat türlerinden ve hububat karışımlarından alınan öşür miktarları toplandığında 1.766.578,1 kg yani 1766,5 ton ürün devlet adına vergi olarak tahsil edilmiştir. Taman'da 1.766.578,1 kg olarak toplanan hububat öşürlerinin türü ve oranları aşağıda Grafik 1'de verilmiştir.

Grafik 1: Taman'da 1682 Yılında Tahsil Edilen Hububat Öşrünün Türleri ve Oranları

⁴¹ Arış, Deşt-i Kıpçak sahasında çavdar için kullanılan bir kelimedir. (Fuat Ganiyev-Rifkat Ahmet'yanov vd., *Tatarca-Türkçe Sözlük*, Kazan-Moskova 1997, s. 33; Lazar Budagov, *Sravnitelny Slovar Turetsko-Tatarskih Nareçiy*, Tom I, Sanktpetersburg 1869, s. 27). Ancak 1768-1774 tarihleri arasında Rus Bilimler Akademisi adına Kırım ve Kafkasya başta olmak üzere Rusya'nın güney bölgelerine yönelik bilimsel bir gezi düzenleyen Peter Simon Pallas'ın, seyahatini ihtiva eden eserinde arış hakkında vermiş olduğu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla arış saf çavdar, çavdar ise çavdar ve buğday karışımı tahıl için kullanılan kelimelerdir. (Peter Simon Pallas, *Travels in the Southern Provinces of the Russian Empire*, Vol II, London 1812, s. 386-387.)

⁴² Bu tahıl türü hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

⁴³ Peter Simon Pallas Kunakay'ı "Kunakay-Tarı / Foxtail-grass" olarak zikretmektedir. (P. S. Pallas, age., s. 399). Bu tahıl günümüzde Kızıldağ Darı ya da Tilki Kuyruğu Darısı olarak bilinmektedir.

⁴⁴ Kablı, Kızıl Buğday olarak bilinen bir tahıl türüdür. (P. S. Pallas, age., s. 386)

⁴⁵ P. S. Pallas, age., s. 386.

Grafik 1'e göre 1682 yılında Taman ve tevâbisinde devlet adına öşür olarak toplanan 1.766,578,1 kg hububatın %52'sini buğday, %16'sını arpa, %11'ini yulaf, %5'ini çavdar, %5'ini darı ve geri kalan %11'lik kısmı ise arış, aşık, kapluca ve diğer karıştırılmış hububat türleri oluşturmaktadır. Buradaki verilerden Taman ve tevâbisinde üretilen hububat içerisinde en fazla paya sahip olan üç ürünün buğday, arpa ve yulaf olduğu anlaşılmaktadır.

3.2. Taman'da Hayvansal Üretim

Taman'da tarım kadar önemli ve yaygın olan bir diğer iktisadi bir uğraş hayvancılıktır. Bu durum bölgede verimli çayırın bulunmasıyla alakalı görünmektedir.⁴⁶ Bu konuda XIX. yüzyıl Osmanlı tarih yazarlarından Ahmed Cavid Bey *Ahmed Cavid Bey'in Müntehabâtı* isimli eserinde şu bilgileri vermektedir: "...miyâh ve giyâhı olup derûnunda olan ineklerinin ednâsından on on iki vakiyye leben hâsıl olduğına binâ'en, revgan-ı Taman kesîr ve meşhurdur."⁴⁷ Yağın bol miktarda üretilmesi Taman'da bir "yağ tüccarı" zümresinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Evliya Çelebi'ye göre bu yağ tüccarları Rumların, Ermeniler ve Yahudilerin oturduğu Taman'ın Kâfir Bâzârı denilen varoşunda bulunmaktadır.⁴⁸ İstanbul'dan Taman Muhafızına gönderilen Mayıs 1737 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre Taman yağı İstanbul'un yağ ihtiyacının giderilmesinde ayrı bir yere sahiptir.⁴⁹ Yağ, İstanbul'a berik adı verilen büyük veya küçük tulumlara, işkembelere ya da testilere doldurularak gönderilmektedir.⁵⁰

Yağ dışında hayvanların satışından da gelir elde edilmektedir.⁵¹ Ancak 1542 tarihli Taman İskelesi Kanunnâmesi'nde Taman'da satılan her at için hem alandan hem de satandan 8 akçe alındığına dair mevcut bilgi dışında hayvan satışının ekonomik boyutuna ilişkin herhangi bir veri tespit edilememiştir.⁵² Hâlbuki bölgedeki hayvancılığın dikkate değer ölçüde olması kuvvetli bir ihtimaldir. 433 numaralı defterde kaydedilmiş olan yerleşim birimlerinin büyük bir kısmında hayvancılıkla ilişkili olan "kışlak" kelimesinin geçmesi ve Taman'ın yağının meşhur oluşu bu konuda birer delil olarak kabul edilebilir.

Mevcut verilerin yetersizliği nedeniyle hayvancılıktan elde edilen gelirlerin miktarına ya da hayvan sayısına dair yorum yapmak mümkün görünmese de yetiştirilen hayvan türleri açısından bir şeyler söylenebilir. Buna göre yetiştirilen hayvanlar tür açısından çeşitlilik arz etmekte ve sürülerin yapısı etnik unsurlara göre farklılık göstermektedir. Mesela kazanın en önemli etnik unsurlarından birisi olan Çerkesler at, keçi ve koyun sürülerine sahiptirler. Bunların dışında Çerkesler inek ve öküz gibi büyük baş hayvan da beslemektedirler.⁵³ Kazanın Çerkeslerden sonra gelen en kalabalık topluluğu Nogaylar ise at, koyun ve deve yetiştirmektedirler.⁵⁴

3.2.2. Taman'da Balıkçılık Faaliyetleri

Taman'ın en önemli ekonomik uğraşları arasında yer alan balıkçılık genellikle sazlarla ve kazıklarla oluşturulan ve dalyan adı verilen, deniz ya da nehir kıyılarındaki avlanma yerlerinde yapılmaktadır.⁵⁵ Dalyanlardaki balık avcılığı ekim ayında başlayıp nisan ayında sona

⁴⁶ P. S. Pallas, *age.*, s. 299

⁴⁷ Ahmed Cavid Bey, *Ahmed Cavid Bey'in Müntehabâtı (Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi)*, hzl. Adnan Baycar, İstanbul 2004, s. 269.

⁴⁸ Evliyâ Çelebi, *age.*, s. 267.

⁴⁹ BOA, MD, No: 143, Hüküm 134, Tarih: Muharrem 1150 (Mayıs 1737).

⁵⁰ BOA, MD, No: 138, Hüküm 809, Tarih: Şevval 1144 (Nisan 1732).

⁵¹ S. M. Bilge, *age.*, s. 402.

⁵² Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. 6, İstanbul 1993, s. 586. 151 numaralı defterde "âdet-i ağnâm-ı ata-yı şâhî, resm" şeklinde bir başlık mevcut ise de bu başlık altında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu durum bölgenin dinamik yapısına bağlı olarak hayvan sayımının gerçekleştirilemediği şeklinde değerlendirilebilir. (BOA, A.DFE.d., 151, Tarih: 1093 (1682), s. 27)

⁵³ Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2006, s. 313.

⁵⁴ M. Alpargu, *age.*, s. 187-192.

⁵⁵ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005, s. 467.

ermektedir.⁵⁶ Balıklar ağ ya da zıpkınla avlanmaktadır.⁵⁷ Avlanan balık türleri ise başta mersinbalığı, morina ve togi olmak üzere çeşitlilik arz etmektedir.⁵⁸ Ancak diğer türlere göre bu üç balık ticari açıdan daha fazla değere sahiptir ve özellikle mersinbalığı ile morinadan elde edilen havyarın kıymeti balıkların kendisinden daha yüksektir.⁵⁹ Avlanan balıklar ve balıklardan elde edilen havyar Taman tuzlarından elde edilen tuz ile işlenip fiçılara doldurulduktan sonra Kefe üzerinden başta İstanbul olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerine gönderilmektedir.⁶⁰

Dalyanlar Taman Yarımadası'nda üç farklı bölgede bulunmaktadır. Bu bölgelerden birisi Temrük yakınlarında Kara Kuban (Yamansu) ile Kuban Nehri arasında yer almaktadır. Burada toplam 16 adet dalyan mevcuttur. Bu dalyanlardan Kaban isimli dalyan Gürkan adlı bir şahsın, Senezi, Koziş, Gidegün ve Kenehun isimli dalyanlar Kıyanoğlu'nun, Reçke Nehri'nde ismi belirtilmeyen dört adet dalyan da Yurtoğlu'nun tasarrufundadır. Yine aynı bölgede bulunan Ohnudi, Anter Mezlih, Kara Bogaç, Alanzi, Lahgaç, Çığzı, Koşhudaş ve Mezehoş isimli dalyanların tasarrufu ise Kırım hanının hizmetiyken emekli olan Çor Mirza adlı eski bir devlet görevlisine aittir. Çor Mirza'nın idaresinde bulunan dalyanlar bunlarla sınırlı değildir. Çor Mirza, Taman Yarımadası'nda dalyanların bulunduğu bir başka bölge olan Kuban Nehri'ndeki mevcut 9 dalyanın da sahibidir.⁶¹ Çor Mirza öldükten sonra bu dalyanların idaresi oğulları Ali ve Mehmed'e bırakılmıştır.⁶² Taman Yarımadası'nda dalyanların bulunduğu üçüncü bölge Taman ile Kerç arasındaki denizde yer alan Oturlec isimli adadadır. Buradaki dalyanların 1'i İslamoğlu el-Hac Hasan'a, 1'i İslamoğlu Ali'ye, 4'ü Osman Paşaoğulları'na aittir. Bu dalyanlar büyük bir av sahasıdır ve bu dalyanlardan mart ayına girildiğinde oldukça iri morina balıkları yakalanmaktadır. İhraç edilen balıkların miktarı ise birkaç gemi yükü kadardır.⁶³

Ne yazık ki mevcut belgeler Taman'daki dalyanların ekonomik boyutunu ayrıntılı bir şekilde ele almayı mümkün kılacak nitelikte değildir. Bununla birlikte konu hakkında fikir edinilmesini sağlayacak bilgiler de yok değildir. Mesela Temrük sınırında bulunan birinci bölgedeki dalyanların işletmesi, dalyan sahiplerine her bir dalyan için Osmanlı Devleti'ne yıllık 3.000 akçe ödenmesi koşuluyla verilmiştir. Bu noktada Osmanlı Devleti'nin bu bölgedeki dalyanlardan yılda 48.000 akçe elde ettiği öngörülebilir. İkinci bölgeyi teşkil eden Kuban Nehri'ndeki dalyanların her birinden ise yıllık 5 guruş alınmaktadır.⁶⁴ Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılda yaşadığı ekonomik sıkıntıların ve sık sık yapılan taşışların para biriminde yarattığı dalgalanmalar nedeniyle guruşun akçe cinsinden değerini tam olarak tespit etmek güçtür. Ancak 1690'larda basılan 1 guruşun 120 akçe değerinde olduğu bilinmektedir.⁶⁵ Buradan hareketle Osmanlı Devleti'nin ikinci bölgedeki dalyanların her birinden 600 akçeden olmak üzere mevcut 9 dalyandan yıllık 5.400 akçe elde ettiği söylenebilir.

Osmanlı Devleti için balıkçılıktan elde edilen gelirler dalyanlardan alınan vergilerle sınırlı değildir. Balıkların satışı da vergiye tabidir. Balık ve balık ürünlerinin satışından ne kadar vergi alındığına dair 30 Ekim 1542 tarihli Taman İskeleyi Kanunnâmesi'nde bazı bilgiler mevcuttur. Buna göre Taman içerisinde satılan havyar vergiye tabi tutulmazken Kerç tarafına ihraç olunduğunda kantar başına 2 akçe vergi alınmaktadır. Oturlec Adası'nda ve Kerç tarafında

⁵⁶ Jean Chardin, *Chardin Seyahatnamesi*, çev. Ayşe Meral, İstanbul 2014, s. 99.

⁵⁷ A. Akgündüz, *age.*, s. 587; Jean Chardin, *age.*, s. 99.

⁵⁸ BOA, A.DFE.d., 151, Tarih: 1093 (1682), s. 28; Jean Chardin, *age.*, s. 99; Hans-Jürgen Kornrumpf, "Südrussland und die Krim um 1740", *Osmanlı Araştırmaları*, IX, İstanbul 1989, s. 258; Evliyâ Çelebi, *age.*, s. 269; P. S. Pallas, *age.*, s. 289; Kesbî Haşim Mehmet Efendi, *Ahvâl-i Anapa ve Çerkes*, hzl. Mustafa Özsaray, İstanbul, 2012, s. 73.

⁵⁹ Jean Chardin, *age.*, s. 99.

⁶⁰ A. Akgündüz, *age.*, s. 586; Evliyâ Çelebi, *age.*, s. 268; P. S. Pallas, *age.*, s. 289-290; S. M. Bilge, *age.*, s. 403; Y. Öztürk, "Osmanlı Hâkimiyetinde...", s. 477; Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, çev. Halil Berktaş, İstanbul 2000, s. 339.

⁶¹ BOA, A.DFE.d., 151, Tarih: 1093 (1682), s. 28.

⁶² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İbnülemin Hariciye*, No: 8/806, Tarih: 7 Rebiülahir 1124 (14 Mayıs 1712).

⁶³ BOA, A.DFE.d., 151, Tarih: 1093 (1682), s. 28.

⁶⁴ BOA, A.DFE.d., 151, Tarih: 1093 (1682), s. 28.

⁶⁵ Şevket Pamuk, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul 2007, s. 170.

bulunan dalyanlardan tutulan togi balığının satışından ise balık başına 2 akçe alınmaktadır.⁶⁶ Taman İskeleyi Kanunnâmesi'nde balık satışına ilişkin düzenleme bu bilgilerden ibarettir.

4. Taman'da Tuz Üretimi ve Tuzlalar

Kuban Bölgesi'nin en önemli tuzlaları Taman Kazası sınırları içerisinde yer almaktadır. 1542 tarihli Kuba (Temrük) Kanunnâmesi'nin son maddesine göre bu tuzlalar "*Taman Ovası*"nda bulunmaktadır ve bu tuzlalardan elde edilen tuz Temrük tuzlalarının "*toprak gibi*" olan tuzundan çok daha kalitelidir. Bu yüzden Temrük'ün balıkçıları balık ve havyar tuzlamak için ihtiyaç duydukları tuzu "*Taman Ovası*"ndan tedarik etmektedirler.⁶⁷ Bu noktada balıkçılığın tuz üretimine bağlı bir sektör olduğu söylenebilir. Nitekim tuz kıtlığı yaşandığında bölge sakinlerinin balık avına itibar etmedikleri bilinen bir gerçektir.⁶⁸

Tuz balıklarda olduğu gibi diğer hayvansal ürünlerin uzun süreli muhafazasında ve gıda maddelerinin tatlandırılmasında kullanıldığından Taman tuzu sadece Temrüklü balıkçıların değil aynı zamanda Kuban bölgesinde yaşayan herkesin satın almak zorunda olduğu bir üründür.⁶⁹

151 numaralı defterde yer alan bilgilere göre bölge sakinleri ihtiyaç duydukları tuzu Adahun ve El-Hac Halil Kışlası yakınlarında bulunan tuzlalardan temin etmekteydiler. Adahun'daki tuzladan "*azîm-i deryâ-yı misâl tuz*" üretiliyordu. Bu tuzla Taman'daki bütün "*kışlak ve kurâ*" sakinlerinin tuz ihtiyacını tek başına karşıladığı gibi Çerkesler de tuz almak için sık sık bu tuzlaya geliyorlardı. El-Hac Halil Kışlası yakınlarındaki tuzla ise Adahun'daki tuzlaya göre daha küçüktü. Ancak bu tuzladan da dikkate değer miktarlarda tuz elde ediliyordu ve tuzlanın deniz kenarında bulunması buradaki tuzun gemilerle başka bölgelere ihraç edilmesine imkân sağlıyordu. Osmanlı Devleti, her iki tuzladan bol miktarda tuz üretilmesine karşılık bu tuzlaları iltizam usulü işletmeye değer görmemiş, sadece elde edilen tuzun ihraç edilmesi durumunda araba başına 120 akçe alınmasını uygun görmüştür.⁷⁰ Taman içinde yapılan tuz satışı ise kuşkusuz ayrı bir ücretlendirmeye tabidir. Bu ücret XVI. yüzyılda dört *kelle* tuz için 8 akçedir.⁷¹

Taman'daki tuz sahaları bunlardan ibaret değildir. Nitekim Peter Simon Pallas, Taman'daki 5 tuz sahası hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Küçük Tuzla olarak isimlendirilen bir tuz gölü Kerç boğazında bulunan Taman halicinde, bir diğer tuz gölü Kızıldaş Limanı yakınlarındadır. Taman'ın güneydoğusunda Kızıldaş ile Karadeniz arasında da bir tuz gölü bulunmaktadır. Kuban'a dökülen Kurkee Nehri yakınlarında ise bir tuz bataklığı mevcuttur. Son olarak, Boğaz olarak isimlendirilen yerde kuzey-güney doğrultusunda uzanan yaklaşık 4 km²'lik büyük bir tuz gölü yer almaktadır. Bu tuz gölünün yaz aylarında kurummasıyla tuz Kerç'teki tuzlalarda olduğu gibi kristalleşmektedir. Bunun sonucunda bu tuz gölünden farklı kalitelere tuz elde edilmektedir. Fakat deniz yükseldiğinde tuz gölü sular altında kaldığından gölde tuz depolanamamakta, dolayısıyla tuz üretimi yapılamamaktadır.⁷²

Sonuç

Karadeniz'in kuzeyinde yer alan, tarımsal ve hayvansal ürünler için uygun bir mevki olan Taman kazasının ilk çağlardan itibaren çeşitli uygarlıkların dikkatini çektiğini söylenebilir. Bu bağlamda Taman XV. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı Devleti tarafından fethedilmiştir.

⁶⁶ A. Akgündüz, *age.*, s. 586.

⁶⁷ A. Akgündüz, *age.*, s. 586; S. M. Bilge, *age.*, s. 403.

⁶⁸ Kesbi Haşim Mehmet Efendi, *age.*, s. 73.

⁶⁹ Süleyman Beyoğlu, "Osmanlı Devletinde 'Tuz'a Dair Bazı Problemler (1914-1923)", *Tuz Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali-Mesut Şen, İstanbul 2003, s. 201; Suraiya Faroqi, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara 2006, s. 90.

⁷⁰ BOA. A.DFE.d., Tarih: 1093 (1682), s. 29.

⁷¹ A. Akgündüz, *age.*, s. 586.

⁷² P. S. Pallas, *age.*, s. 294-196.

Osmanlı Devleti XVII. yüzyılda hem ülke sınırlarının muhafazası hem de ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik koşullar nedeniyle bölgeye Çerkes ve Nogay topluluklarını iskân etmiş, bölgeye yerleşenlere 50'şer dönüm toprak verilmiştir. Bu suretle bölge önemli bir tarımsal üretim merkezlerinden birisi hâline getirilmeye çalışılmıştır. Tarımsal ürün olarak bölgede arpa, buğday, çavdar, darı, yulaf, arış, aşık ve kunakay gibi tahılların yetiştirildiği görülmektedir. Tahılların içerisinde en fazla yetiştirilen ve devlete öşür olarak verilen ürün buğday ve arpadır. Bu iki ürün kaza dâhilindeki toplam tahıl üretiminin %68'ini oluşturmaktadır. Taman kazasında tarımsal üretimden başka dalyan balıkçılığı önemli bir ekonomik uğraş olarak dikkat çekmektedir. İncelenen defterlerde büyükbaş ve küçükbaş hayvancılığa dair doyurucu bilgilerin olmaması Taman kazasında bu faaliyetlerin yapılmadığı anlamına gelmemekle birlikte bu tür faaliyetlerin başka bir defterde kayıt altına alınmış olabileceği fikrini ortaya çıkarmaktadır. Çalışmada ayrıca Taman kazasında 1682 yılında Taman şehir merkezi, Kızıltaş Kalesi, köy ve kışlaklarda toplam 907 adet vergi mükellefi olduğu tespit edilmiştir. Bu vergi mükellefi reayanın Tatar, Çerkes, Nogay... vb. farklı milletlerden oluştuğu gerek mahalle gerekse şahıs isimlerinden anlaşılmaktadır. Öte yandan Nogayların Taman'a iskânı, bölgedeki Türk nüfusunun hızlı bir şekilde artmasına yol açmıştır. Bu hususiyet bölgenin yeniden Türkleşmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Âmire Defterleri*, No: 151.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Kalemi Defterleri*, No: 433.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Cevdet Dâhiliye*, No: 194/9704.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Cevdet Maliye*, No: 535/21979.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İbnülemin Dâhiliye*, No: 21/1969.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *İbnülemin Hariciye*, No: 8/806.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Mühimme Defterleri*, No: 10, 14, 67, 71, 138, 143.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Tapu Tahrir Defterleri*, No: 214.

2. Kronikler ve Seyahatnameler

Ahmed Cavid Bey, *Ahmed Cavid Bey'in Müntehabâtı (Osmanlı Rus İlişkileri Tarihi)*, hzl. Adnan Baycar, İstanbul 2004.

Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Avâlim*, C. III, hzl. Mahmut Ak, Ankara 2007.

Aubry De La Motraye, *Aubry De La Motraye's Travels through Europe, Asia and into Part of Africa: with Proper Cutts and Maps*, Vol. II, London 1723.

Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, C. 7, hzl. Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman-Robert Dankoff, İstanbul 2003.

Halim Giray, *Gülbün-ü Hânân*, hzl. Alper Başer-Alper Günaydın, İstanbul 2013.

İdrisî, "Nüzhet el-müştâk fi ihtirâk el-âfâk", *İslâm Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ramazan Çeçen, Ankara 2001.

Jean Chardin, *Chardin Seyahatnamesi*, çev. Ayşe Meral, İstanbul 2014

Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, çev. Teoman Tunçdoğan, İstanbul 2006.

- Kesbî Haşim Mehmet Efendi, *Ahvâl-i Anapa ve Çerkes*, hzl. Mustafa Özsaray, İstanbul, 2012.
- Kornrumpf, Hans-Jürgen, “Südrussland und die Krim um 1740”, *Osmanlı Araştırmaları*, IX, İstanbul 1989, ss. 235-261.
- Peter Simon Pallas, *Travels in the Southern Provinces of the Russian Empire*, Vol II, London 1812.
- Remmal Hoca, *Târih-i Sâhib Giray Hân*, hzl. Özalp Gökbilgin, Ankara 1973.
- William of Rubruck, *The Journey of William of Rubruck to the Eastern Parts of the World 1253-55*, ed. William Woodville Rockhill, London 1900.
- 3. İnceleme Eserler**
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye’nin İktisadî ve İçtimaî Tarihi*, C.I-II, İstanbul 2010.
- Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. 6, İstanbul 1993.
- Alpargu, Mehmet, *Nogaylar*, İstanbul 2007.
- Artamonov, M.İ., *Hazarlar*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2008.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Çiftlik”, *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, C. III, İstanbul 1977, ss. 392-397.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Öşür veya Âşâr”, *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul 1964, ss. 485-488.
- Berber, Oktay, “Kafkasya’da Moğol Kökenli Bir Halk: Kalmuklar”, *Yeni Türkiye (Kafkaslar Özel Sayısı)*, S. 71, C. II, ss. 363-377.
- Beyoğlu, Süleyman, “Osmanlı Devletinde ‘Tuz’a Dair Bazı Problemler (1914-1923)”, *Tuz Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali-Mesut Şen, İstanbul 2003, ss. 201-208.
- Bilge, Sadık Müfit, *Osmanlı Çağı’nda Kafkasya 1454-1829*, İstanbul 2012.
- Budagov, Lazar, *Sravnitelny Slovar Turetsko-Tatarskih Nareçiy*, Tom I, Sanktpetersburg 1869.
- Cin, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara 1978.
- Dictionary of Greek and Roman Geography*, Vol. II, ed. William Smith, London 1872.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı*, çev. Emine Sonnur Özcan, Ankara 2006.
- Ganiyev, Fuat-Rifkat Ahmet’yanov vd., *Tatarca-Türkçe Sözlük*, Kazan-Moskova 1997.
- Gumilev, L.N., *Eski Ruslar ve Büyük Bozkır Halkları*, çev. Ahsen Batur, İstanbul 2006.
- İnalcık, Halil, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri*, Ankara 1990, ss. 1-11.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, çev. Halil Berktaş, İstanbul 2000.
- Karatay, Osman, “Hazarlar”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, ed. Osman Karatay-Serkan Acar, İstanbul 2013, ss. 335-409.
- Kurat, Akdes Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, Ankara 1992.
- Kurat, Akdes Nimet, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937.
- Kurt, Yılmaz, “Osmanlı Toprak Yönetimi”, *Osmanlı*, C. III, Ankara 1999, ss. 59-66.
- Loewe, Richard, *Die Reste der Germanen am Schwarzen Meere*, Halle 1896.

- Mansel, Arif Müfid, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 2014.
- Minorsky, V., “Kuban”, *M.E.B. İslam Ansiklopedisi*, C. VI, İstanbul 1977, ss. 927-929.
- Noonan, Thomas S., “The Grain Trade of the Northern Black Sea in Antiquity”, *The American Journal of Philology*, Vol. 94, No. 3, pp 231-242.
- Öztürk, Yücel, “Kırım Hanlığı”, *Doğu Avrupa Türk Tarihi*, ed. Osman Karatay-Serkan Acar, İstanbul 2013, ss. 625-685.
- Öztürk, Yücel, “XIII. Ve XVII. Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 97, Eskişehir 1995, ss. 113-137.
- Öztürk, Yücel, *Osmanlı Hâkimiyetinde Kefe 1475-1600*, Ankara 2000.
- Özyetgin, A. Melek-İlyas Kemaloğlu, *Altın Orda Hanlığına Ait Resmî Yazışmalar*, Ankara 2017.
- Pamuk, Şevket, *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul 2007.
- Rasonyi, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Ankara 1996.
- Treister, Michail J.-Yuri G. Vinogradov, “Archaeology on the Northern Coast of the Black Sea”, *American Journal of Archaeology*, Vol 97, No 3, pp 521-563.
- Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu, Ankara 2005.
- Üçok, Coşkun, “Osmanlı Devleti Teşkilâtında Tımarlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. II, Sayı 1, Ankara 1944, ss. 73-95
- Vasiliev, Alexander Alexandrovich, *The Goths in the Crimea*, Massachusetts 1936.

Ek 1

XVII. Yüzyılda Taman

Kaynak: Peter Simon Pallas, *Travels in the Southern Provinces of the Russian Empire*, Vol II, London 1812, s. 290-291

Summary

Some parts of the northern Black Sea region have high potential for agriculture and animal husbandry. One of those parts is the peninsula where the Kuban River flows into the Sea of Azov and the Black Sea. In the VIth BC, the Greeks recognized that the peninsula was promising for agriculture and animal husbandry, and therefore, began to build port cities there. One of those cities was Taman, which was ruled by various nations and states from in the VIth BC until the end of the XVth century when it came under the rule of the Ottoman Empire. Although old rulers were replaced by new ones over the centuries, the city remained to be important for agricultural production, animal husbandry, and fishery, even under the Ottoman rule.

After its conquest, the Ottomans granted the city of Taman the status of subprovince, which was, therefore, ruled by governors appointed by the Sublime Porte. Those governors were chosen from among the tribes of Circassians who populated the region in great numbers. This means that although the Sublime Porte asserted direct rule over Taman, it granted the Circassians autonomy indirectly. However, the Circassians in the region reduced in numbers as a result of the attacks of the Cossacks in line with the policy of Russian expansionism in the Caucasus. The Noghais living in the Itil region had to flee their homeland because of the attacks of the Kalmyks in the XVIIth century. Migrating to the west, the Noghais were settled in the regions abandoned by the Circassians. In this way, they became the second major ethnic group in the region after the Circassians.

In the seventeenth century, the Ottomans settled the nomadic Noghais to Taman and distributed land to both Noghays and Circassians to meet the demand for grain during the long-lasting wars against Iran and Austria and to stop the expansion of the Russians into the Caucasus through the Cossacks and the Kalmyks. The Bâb-ı Kitap Chief Accounting Books in the State Archives of Presidency Catalogue no: 433 and the Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Âmire Accounting Books, Catalogue no: 151 have the records of land distribution and related registry. Those books contain significant data on the administrative, demographic, and production structure of Taman.

According to the Book no: 433, Taman consists of eight villages, one castle, 38 winter quarters, and eight districts (Memiş, Kayseriyye, Şomnuka, Akminare, Tatar, Tekke, Monla, and Kapuönü). There are 116 tax payers living in the districts. There are 335 tax payers living in the villages (Acıkaçkay, Suvaki, Soğucak, Hış, Dede Nogay, Adahun, Vable-i Sagîr, and Vable-i Kebîr). There are 29 tax payers living in the Kızıltaş Castle, which is in the Black Sea coast. There are a total of 407 payers living in the winter quarters, indicating that some winter quarters are more densely populated than the villages. In total, there are 907 tax payers in Taman. Of tax payers, 16% live in the city while the remaining 84% in the countryside. A large part of the population consists of Circassians and Noghays. The Turkic khanates, referred to as Tatars, and Ottoman subjects are the Turkish ethnic groups living in the region other than the Noghays.

According to the Books no 433 and 151, the main economic activities in Taman are agriculture, fishery, and salt production. Animal husbandry is also an important economic activity in the region, the books have no record of it, which suggests that no livestock count was performed during registration. Agricultural production is based on the *çift-hane* system, in which the amount of land cultivated by a household (*hane*) is as large as could be ploughed by a pair (*çift*) of two oxen in a day, hence the term *çift-hane*. The size of land granted to producers in Taman is 50 acres and 129,600 acres in total. Agriculture is based on grain production. The main crops grown in Taman are wheat, barley, rye, oats, *erzen*, *arış*, *aşık*, and *kunakay*. Wheat is the most produced crop (52%), followed by barley (16%) and oats (11%).

Apart from agriculture and animal husbandry, the Taman population is also involved in fishery, which is performed in 31 fishponds between October and April. Fish of commercial

value are sturgeon, cod, and togi. Caviar, which is also of high commercial value, is obtained from sturgeon and cod fish. The fishponds are on the Kuban River and on the island of *Oturlec* in the Black Sea coast. The Ottomans collect 53,400 coins per year from the fishponds on the Kuban River.

Salt marshes are in Adahun and on the Black Sea coast. However, they are not of enough value to be based on tax farming, and therefore, the Ottomans levy a tax of only 120 coins on salt as per carriage. Those salt marshes supply salt not only to Taman but also to its neighbors.